Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

UDK 811.163.6'367.627
Helena Dobrovoljc
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

POJAV OBRATNE ZAZNAMOVANOSTI (*MARKEDNESS REVERSAL*) PRI OBRAVNAVI SLOVENSKIH ŠTEVNIKOV S STALIŠČA SLOVENSKE TEORIJE JEZIKOVNE NARAVNOSTI

Prispevek predstavlja temeljne pojem slovenske teorije jezikovne naravnosti, zlasti izpeljave kot sosledje predpostavk teorije. Napovedi jezikovnega vedenja so v teh izpeljavah dobljene iz povezav vrednosti v lestvicah. Slednje odslikavajo jezikovna dejstva in so utemeljene z devetimi merili. V manj naravnem sistemu nenizkih glavnih in nedoločnih številnikov so izpeljave podvržene t. i. obratni zaznamovanosti, namreč posamezne lestvice imajo zaradi manj naravnega okolja zamenjano zaporedje vrednosti.

The article presents the basic concepts of the Slovene (linguistic) Naturalness Theory, in particular the derivation as sequences of the theory's presuppositions. In the derivations, the predictions of language behaviour are obtained from the pairing of the values contained in the scales. The latter reflect the pertinent language data, and are founded on nine criteria. In the less natural system of non-cardinal numbers and indefinite numerals, the derivations undergo the so-called markedness reversal, that is, in some of the scales the ordering of their values is reversed, given the less natural environment.

Ključne besede: teorija naravnosti, obratna zaznamovanost, številniki, skladnja, oblikoskladnja, slovenščina

Key words: naturalness, markedness reversal, numerals, syntax, morphosyntax, Slovene

1 Osnovni pojmi slovenske teorije jezikovne naravnosti

Teorija naravnosti izhaja iz predpostavke, da je jezikovna zmožnost prirojena, da ima vsak govorec nezavedno uzaveščen oziroma delno celo gensko določen sistem jezikovnih pravil, na podlagi katerih tvori jezikovne zgradbe. Te jezikovne zgradbe so glede na potek govorjenja ali glede na kodiranje za človeške možgane bodisi lažje bodisi težje. Tisto, kar je za možgane lažje, je v naravnem jezikoslovju opredeljeno kot bolj naravno, kar je temeljna postavka teorije naravnosti.[1] Ker so dejavnosti človeških možganov težko preverljive, skuša teorija s pomočjo sistematičnega zajetja in osvetlitve empiričnih podatkov informirati o prednostnih razmerjih med jezikovnimi prvinami v okviru istega strukturnega sestava, tj. določiti, kateri jezikovni pojavi so lažji, tj. bolj naravni, oziroma težji, tj. manj naravni. Kot naravne se pojmujejo tiste prvine, v razmerju do katerih so druge prvine manj naravne, pri čemer obstoj manj naravne jezikovne danosti implicira tudi obstoj bolj naravne, ne pa tudi obratno.

[1] Besedni zvezi naravno jezikoslovje in teorija jezikovne naravnosti sta sopomenski. Izraz *naravnost* je prevzet iz mednarodne teorije o jezikovni naravnosti, in sicer kot prevod angleškega *naturalness* oziroma nemškega *Natürlichkeit*; ne uporabljamo ga v zdravorazumskem, tj. dobesednem pomenu, temveč kot strokovni izraz.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

Za slovensko teorijo jezikovne naravnosti, ki jo je razvila skupina jezikoslovcev germanistov mlajše generacije pod Orešnikovim vodstvom, je bistvenega pomena Mayerthalerjevo pojmovanje naravnosti/zaznamovanosti kot »ujemanje s tipičnimi lastnostmi govorečega« (Mayerthaler [1981] 1988: 8). Mayerthaler je – za razliko od svojih predhodnikov, ki so sicer vedeli, da so nekatere jezikovne zgradbe naravnejše za govorca in druge za ogovorjenega, vendar niso ločevali med njimi, saj so predpostavljali, da je zaznamovanost za oba udeleženca v sporočanju enaka – na podlagi ločevanja med preprostim in zapletenim uvedel bistveni razloček med naravnostjo za govorca in naravnostjo za ogovorjenega. Ti dve vrsti naravnosti je v luči dejstva, da so možgani vseh govorcev enaki, vrednotil s pomočjo meril, ki niso jezikovno specifična, temveč so odziv možganskih procesov, ter te vrednosti izražal z lestvicami naravnosti. Slovenska teorija jezikovne naravnosti predstavlja podaljšek te, t. i. celovške šole jezikovne naravnosti: deloma je prevzela že nakazane možnosti, deloma pa nadgradila načela naravnega oblikoslovja, kar je pogojeno tudi s premikom gradivskega jedra teorije iz oblikoslovja v skladnjo (Orešnik 1999), kasneje pa v (obliko)skladnjo[2] (Orešnik 2001). Slovenska teorija zmore ***napovedati jezikovno vedênje*** oziroma natančneje: pod katerimi pogoji je neko jezikovno vedênje napovedljivo. Težišče slovenske teorije je preučevanje (obliko)skladenjskih sopomenskih izrazov, imenovanih ***dvojnici***,[3] ki imata različno stopnjo naravnosti. Ker je sopomenskost dvojnic pojmovana zelo široko, moremo dvojnici razumeti tudi kot zgradbi, ki ju povezuje ista ***krovna kategorija*** (tj. tipska povezovalna lastnost) in ki se ločita v največ dveh razlikovalnih parametrih. (Prim. Orešnik 1999: 18.) Slovenska teorija naravnosti v zvezi z dvojnicami ne govori o pretvorbenih možnostih, temveč o pogojih za soobstajanje ene in druge dvojnice.

Slovenska teorija naravnosti predpostavlja, da udeleženec sporazumevanja pri sporazumevanju niha med dvema osnovnima nasprotujočima si dejavnikoma: med ***gospodarnostjo izražanja***, ki sledi težnji po čim manjšem naporu govorca, in ***natančnostjo izražanja***, ki sledi težnji po čim bolj učinkovitem sporazumevanju. Izhajajoč iz tega mora biti tudi utemeljevanje naravnosti jezikovnih potekov dvostransko: dvojnice

[2] Oblikoskladnja (morfosintaksa) je mednarodno uveljavljen izraz za tisto področje skladnje, ki je na meji med oblikoslovjem in skladnjo: oblikoslovje je preučevanje oblik, skladnja pa preučevanje pravil in kategorij, ki so osnova stavčni zgradbi. Oblike imajo pogosto stavčno funkcijo. Sem spada npr. slovenski pojav, da se v premih stavkih zanikani predmet rabi v rodilniku, tudi vsa raba sklonov/oblik sodi v morfosintakso. Zapis z oklepajem ima tehnično funkcijo, in sicer v smislu gospodarnosti – beseda v oklepaju je neobvezna, kar pomeni, da beremo: oblikoskladnja in skladnja.

[3] V slovenski teoriji jezikovne naravnosti so posamezni temeljni izrazi prekrivni z že uveljavljenimi v slovenistiki, vendar pa je teorija jezikovne naravnosti v definiranju ključnih pojmov konsistentna in v tem smislu tudi pojasnjuje svoj pojmovni aparat. Tako npr. izraz dvojnica v slovenski teoriji naravnosti uporabljamo v drugem pomenu besede kot v slovenistiki, kjer je npr. pri Toporišiču definirana kot »sopojavna oblika jezikovnega sredstva«, bodisi pisna, naglasna, končniška, besednozvezna, trpniška, besedna ...« (Toporišič 1992: 34), pri Vidovičevi pa dvojnico zaznamuje »čista pomenska prekrivnost tako na ravni denotata kot ev. konotata in zunajjezikovnih okoliščin« (Vidovič Muha 2000: 161). V teoriji jezikovne naravnosti pa ne gre za stilistično pojmovanje, niti ni to izraz za dve pretvorbeni možnosti iste skladenjske zgradbe. Izraz je bil uporabljen zato, ker smo se želeli izogniti manj primernemu varianta in ker je vendarle najbolj primeren za to, kar z njim označujemo, torej zgradbi ali pa kategoriji, ki ju povezuje ista krovna kategorija. Tako o dvojnicah govorimo tudi, kadar primerjamo ednino in množino, imenovalnik in tožilnik ipd. Dvojnici imata v teoriji naravnosti različno stopnjo naravnosti.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

so v slovenski teoriji opisane s sem- in sym-vrednostmi, pri čemer je v interesu govorca ***sem-naravnost*** (*sem – semantika*), v interesu ogovorjenega pa ***sym-naravnost*** (*sym – simbol*). Prva zadeva kognitivno zapletenost, druga pa dekodiranje.

Obe vrsti naravnosti izraža naravno jezikoslovje s ***sem-*** in ***sym-lestvicami naravnosti***.

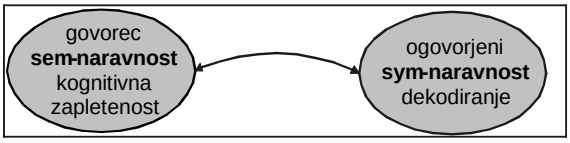

Lestvice srečamo že pri Mayerthalerju (1981). Vrednosti v lestvicah so obratno sorazmerne glede na to, ali nastopajo v sym- ali sem-lestvicah: kar ima visoko sem-vrednost, je ugodno za govorca, zato pa manj ugodno za ogovorjenega; kar ima visoko sym-vrednost, je bolj ugodno za ogovorjenega, zato pa manj za govorečega. V slovenski teoriji jezikovne naravnosti sva z Orešnikom (prim. Orešnik 2003, Dobrovoljc 2003) v težnji po metodološki zamejenosti teorije oblikovala *devet meril* oziroma načel, s pomočjo katerih *utemeljujeva* lestvice sem naravnosti. Merila so *posplošitve*, domneve o tem, kako delujejo možgani na področju skladnje in oblikoskladnje:

1 **Načelo najmanjšega napora**: Bolj sem-naravno je tisto, kar govorcu ob ubesedovanju povzroča najmanj napora. Kar je kognitivno preprosto, je lažje ubesediti, lažje priklicati iz spomina, za govorca torej ugodno in manj naporno; nasprotno povzroča več napora govorcu tisto, kar je ugodno za ogovorjenega. Zagovorniki tega pogleda se sklicujejo na Haversovo misel (Havers 1931: 171), da sta v jeziku dve nasprotujoči si naravni težnji – težnja po gospodarnosti (kratkosti, udobnosti) in težnja po jasnosti (nedvoumnosti, določenosti) izraza.[4]

2 **Načelo prototipičnosti**: Kar je prototipično, je glede na neprototipično bolj naravno. Pojem je prevzet iz psihologije (Rosch 1975) in pojmuje kot prototipične tiste predstavnike (predmete ali pojave) določene vrste, ki imajo več razlikovalnih lastnosti kot drugi predstavniki (predmeti ali pojavi) iste vrste.[5]

3 **Načelo včlenjenosti v stavek**: Kar je dobro včlenjeno, je bolj naravno. V navezavi na prototipičnost je mogoče trditi, da je prototipični skladenjski položaj tisti, v katerem je skladenjska prvina dobro včlenjena v skladenjsko zgradbo (Orešnik 2003: 59).[6]

[4] V večini jezikov je nikalnost kodirana s posebnimi sredstvi, navadno z nikalnico. Pri kodiranju trdilnosti posebnih sredstev skorajda ni. (Izjema je baje vietnamščina, ki naj bi kodirala tudi trdilnost.) Iz tega sledi, da so po načelu najmanjšega napora trdilni stavki bolj naravni od nikalnih.

[5] Med osrednje predstavnike samostalniških besed je mogoče šteti samostalnike, med obrobne pa druge samostalniške besede, tj. samostalniške zaimke in posamostaljene pridevnike: > sem (samostalnik, druge samostalniške besede).

[6] Če primerjamo stavka *daj mi bele rokavice* in *daj mi rokavice, bele,* ugotovimo, da je pridevnik *bel* v prvem stavku bolje včlenjen (integriran), bolj sem-naraven, v drugem stavku pa je slabše včlenjen. Ogovorjenemu je razumevanje olajšano v drugem primeru, saj je informacija izražena bolj razvidno.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

4 **Načelo pogostnosti**: Vse, kar je v jeziku pogostno, je tudi naravno (v duhu Fenk Oczlon 1991).[7]
5 **Tipološko načelo**: Bolj naravno je tisto, kar je bolj razširjeno po jezikih sveta. Tipologija je povezana z univerzalijami, ki omejujejo raznolikost jezikov in omogočajo njihovo tipologizacijo: kar je najbolj naravno, je univerzalno.[8]
6 **Načelo velikosti razreda**: Majhen razred je bolj naraven kot velik, ker je med ubesedovanjem govorcu lažje izbirati enote iz majhnega kot iz velikega razreda. To stališče potrjuje tudi načelo najmanjšega napora, saj je ob ugodnosti izbire izpostavljen čim manjši napor govorca.[9]
7 **Načelo specializirane rabe**: Specializirana raba nekega sredstva je bolj naravna od nespecializirane rabe. Za izražanje posameznih jezikovnih pojavov je namreč najbolj naravno sredstvo, ki je specializirano za izražanje takih pojavov.[10]
8 **Načelo rabe kategorije in izvedbe poteka**: Raba neke kategorije je bolj naravna od nerabe te kategorije in izvedba nekega poteka je bolj naravna od neizvedbe tega poteka.[11]
9 **Načelo sprejemljivosti**: Sprejemljivo je vsekakor bolj naravno od nesprejemljivega.

Vsa merila je mogoče zapisati oziroma izreči v obliki lestvic naravnosti. Izhodiščna lestvica se glasi – v skladu s trditvijo, da je bolj naravno tisto, kar je za možgane lažje – takole: **> sem (lažje, težje) / za možgane**. Iz nje izhajajo vse nadaljnje lestvice.

2 Obratna zaznamovanost (*markedness reversal*)

Zgledi kažejo, da je pomembno tudi okolje, v katerem velja določena stopnja naravnosti jezikovnega pojava. Če se v manj naravnem jezikovnem okolju stopnja naravnosti danega jezikovnega elementa spremeni, imenujemo pojav **obratna zaznamovanost** (***markedness reversal***; lestvice, v katerih je uporabljena obratna zaznamovanost, so označene z MR). Zaznamovanost je splošni pojav, ki se nanaša na jezikovne prvine različnih vrst, obratna zaznamovanost pa je določena le za tiste jezikovne enote, ki jih je mogoče povezati v neko skupino v določenem manj naravnem okolju. O obratni zaznamovanosti govorimo kot o pojavu, ki je opazen pri omejeni skupini besed ali

[7] Mayerthaler (1988 [1981]) je pogostnost uporabljal v dveh smereh: da je (**a**) naravno tisto, kar je pogostno (> sem = pogostno) in (**b**) da je pogostno tisto, kar je naravno (pogostno = > sem). V slovenski teoriji jezikovne naravnosti merilo pogostnosti upoštevamo le v duhu trditve, da je vse, kar je v jeziku naravno, tudi pogostno (**a**). So pa naravni lahko tudi nepogostni pojavi. Pogostnost ugotavljam po 162-milijonskem besedilnem korpusu Nova beseda ali s pomočjo tistih spletnih iskalnikov, pri katerih je mogoče uporabiti krnilniško iskanje, tj. po sklonskih oblikah (Najdi.si).

[8] Najbolj naravno je število, ki je po jezikih najbolj razširjeno.

[9] Osebni zaimki predstavljajo v okviru vseh samostalniških zvez le majhen razred enot.

[10] V slovenščini se povratnost izraža s povratnimi in nepovratnimi osebnimi zaimki; če ima jezik povratne in nepovratne osebne zaimke za izražanje povratnosti, potem so povratni zaimki bolj naravni za izražanje povratnosti.

[11] Označevanje sklona je mogoče pojmovati kot potek, sklon sam pa je kategorija: samostalniki moškega spola stojijo v specifičnem jezikovnem okolju v tožilniku, le nekateri pa so označeni, npr. pri živih samostalnikih moškega spola je tožilnik ednine (kategorija) označen (*očeta*, *raka*) ali neoznačen (*klobuk*). V tem primeru govorimo o izvedbi poteka, ker kategorijo sklona označimo.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

jezikovnih prvin. Tiersma (1982: 847) opaža, da se posameznemu razredu besed ni treba vesti pod vplivom obratne zaznamovanosti, temveč je samo mogoče, da pri ustrezni skupini besed opazimo ta pojav, ki je dokaz za »relativnost zaznamovanosti« (Sobkowiak 1997).

Zgled:

Če velja, da so nedoločni števniki navadno nesklonljivi, je v okviru skupine nedoločnih števnikov ta sicer manj naravni jezikovni pojav bolj naraven:
> sem (sklonljivost, nesklonljivost)
> sem (nesklonljivost, sklonljivost) / nedoločnih števnikov

Pojav *markedness reversal* (Andersen 1972: 45; Batistella 1996: 58) je bil imenovan tudi *local markedness* (Tiersma 1982), *markedness dominance* (Andersen 1972: 46) ali *local inversion of markedness* (Sobkowiak 1997). Kot metodološko načelo sta ga v glasoslovje uvedla Andersen (1972) in Shapiro (1972) in tudi že opozorila, da obrat zaznamovanih vrednosti v nasprotjih, ki jih »obvladuje« zaznamovano, s stališča teorije naravnosti manj naravno okolje, ni omejeno na glasoslovje (Andersen 1972: 45). Andersen poudarja celo, da obratna zaznamovanost v manj naravnem okolju ni omejena na jezik, temveč je bistvena značilnost vseh človeških semiotičnih (znakovnih) sistemov.

Zgled:

Preprost primer, ki zadeva razlikovanje med slavnostnim in vsakodnevnim oblačilom: v običajnem, naravnem ali nezaznamovanem okolju je slavnostno oblačilo zaznamovano, vsakodnevno, tj. običajno oblačilo pa nezaznamovano; v zaznamovanem okolju, tj. ob svečanih priložnostih, pa so zaznamovane vrednosti formalnih in običajnih oblačil obrnjene. (Prim. Andersen 1972: 45.)

Andersen povezuje obratno zaznamovanost z nevtralizacijo: »v angleških stavkih, ki imajo status zaznamovanosti, je nasprotje trdilno – netrdilno (*they do know – they know*) nevtralizirano in normalno zaznamovana trdilnost je uporabljena za izključitev netrdilnosti (*Do they know? They do not know.*)«. Shapiro pa obratno zaznamovanost razširja za širši opis »pojava, v katerem zaznamovano okolje obrne normalno zaporedje vrednosti v nasprotju«. Domneva, da obratne zaznamovanosti ni treba povezovati z nevtralizacijo. (Shapiro 1983: 93; nav. po Batistella 1996: 37.)

Jezikoslovci so torej obrat zaznamovanosti opazovali le pri posameznih lestvicah, katerim je bil določen podsistem. Slovenska teorija jezikovne naravnosti pa je s povezovanjem lestvic uvedla tudi povezovanje tistih lestvic, v katerih so vrednosti razporejene po obratu zaznamovanosti.

Zgled iz glasoslovja:

Lestvico **> sem (nezveneči, zveneči) / nezvočnik** je utemeljil že nauk o zaznamovanosti. V podsistemu zvočnikov pa je bilo treba spremeniti okoliščine, pri čemer so zveneči zvočniki naravnejši od nezvenečih: **> sem (zveneči, nezveneči) / zvočnik – MR**. (V slovenščini so vsi zvočniki zveneči, nezveneče nezvočnike poznajo le nekatera narečja. Tudi sicer so nezveneči zvočniki redki, obstajajo npr. v islandščini in valižanščini.)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

Zgled iz skladnje:

Prihodnost (*pisali bomo nalogo*) izražamo tudi s sedanjikom (*jutri pišemo nalogo*), vendar so prihodnjiške oblike skoraj povsem specializirane za izražanje prihodnosti in zato najbolj naravni način izražanja prihodnosti. V bolj osnovni lestvici **> sem (sedanjik, prihodnjik)** je bilo treba ob zoženju okolja spremeniti zaporedje obeh vrednosti: **> sem (prihodnjik, sedanjik) / za izražanje prihodnosti – MR**.

Izhajajoč iz stališča, da naj bi prijem obratne zaznamovanosti uporabljali le v tistih lestvicah, ki jih ne moremo utemeljiti na noben drug način oziroma z nobenim od devetih utemeljevalnih meril slovenske teorije, bi zgornji zgled mogli pojmovati tudi kot deloma sporen, saj se da lestvica **> sem (prihodnjik, sedanjik) / za izražanje prihodnosti** utemeljiti z načelom specializirane rabe. Verjetno nesporna pa sta naslednja zgleda.

Zgleda:

V nekaterih podrazredih samostalnikov (npr. *škarje*, *vrata*, *možgani* ...) so edninske oblike tiste, ki so manj naravne, čeprav je ednina najbolj naravno slovnično število, needninske oblike (navadno imenovane skupna imena) pa tiste, ki so bolj naravne (nezaznamovane). S tipološkega vidika je obratna zaznamovanost pojav, ki ga opazimo v nekaterih podsistemih v veliko jezikih. Po Croftu (1990: 66) pravkar prikazana soodnosnost med kategorijo števila in podrazredom samostalnikov predstavlja prototip.

Po jezikih sveta je najbolj razširjen besedni red SOV (*subject – object – verb*). Osnovna lestvica se zato glasi: **> sem (SOV, SVO)**. Če pa se omejimo le na jezike z besednim redom SVO (ki je manj naraven od prvega), potem je v teh jezikih bolj naravno zaporedje povedek – predmet (*verb – object*) kot pa zaporedje predmet – povedek (*object – verb*). (Orešnik 2001: 158.)

Formalno je pojav obratne zaznamovanosti mogoče pojmovati takole: V sistemu dveh lestvic, npr. > sem (A, B) in > sem (X, Y), izberemo manj naravni element ene od lestvic in ga postavimo kot okolje druge lestvice, v kateri se nato zamenja zaporedje po naravnosti razvrščenih členov lestvice: > sem (B, A) / Y. Število zgledov oz. izpeljav obratne zaznamovanosti je premajhno, da bi smeli trditi, da o vrednosti naravnosti posameznih elementov lestvice sklepamo tudi vzvratno. Če imamo torej lestvici > sem (A, B) / X in > sem (B, A) / Y, zaenkrat še ne moremo sklepati o tem, da bi se ***tretja lestvica*** glasila > sem (X, Y).

Ob obravnavi gradiva, pri katerem je vidno, da gre za okolje (npr. Y), ki bi ga v neki tretji lestvici vrednotili kot manj naravni člen te lestvice (npr. > sem (X, Y)), je treba upoštevati dejstvo, da je obrat zaznamovanosti smiselno izvesti le pri eni od danih lestvic > sem (A, B) in > sem (C, Č), saj je pri povezovanju vrednosti v lestvicah sicer rezultat enak. Katero lestvico izberemo za obrat, je za posledice izpeljave nerelevantno, saj je rezultat v obeh primerih isti. Gre za tehnični postopek.

Zgled:

Vrednosti osnovnih lestvic **> sem (A, B)** in **> sem (C, Č)** se povezujejo kot: A – C in B – Č.
Vrednosti osnovne lestvice **> sem (A, B)** in lestvice **> sem (Č, C) – MR**, nastale z obratno zaznamovanostjo, se povezujejo kot A – Č, B –C.
Vrednosti lestvic **> sem (B, A) – MR** in **> sem (Č, C) – MR**, nastalih z obratno zaznamovanostjo, se povezujejo kot: A – C, B – Č, torej kot v prvi vrsti.

Ugotovitev, da moremo v okviru ene izpeljave uporabiti le eno lestvico, ki je nastala po obratu zaznamovanosti, je hkrati tudi ***formalna lastnost izpeljave***, kakršno upo-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

rabljamo v slovenski teoriji jezikovne naravnosti. Z izrazom »izpeljava« poimenujemo sosledje predpostavk teorije naravnosti, s pomočjo katerih je na deduktivni način podana napoved jezikovnega vedęnja obravnavanih dvojnic. Vsaka izpeljava sestoji iz štirih predpostavk:

1. ***opis gradiva*** (razlikovalna predstavitev jezikovnih razmer, v katerih se pojavljajo dvojnice),
2. ***navedba skladenjskih dvojnic*** (izpostavitev dela gradiva, za katerega je teorija zmožna napovedati, s katero od določenih razlikovalnih lastnosti se bo vsaka od dvojnic povezala),
3. ***domneve teorije jezikovne naravnosti*** (izražene so z najmanj dvema utemeljenima lestvicama naravnosti), in
4. ***domneve slovenske teorije jezikovne naravnosti*** (prikaz možnosti povezovanja v lestvicah v skladu s predpostavkama, da se visoka sem-vrednost povezuje z drugo visoko sem-vrednostjo in nizka sem-vrednost z drugo nizko sem-vrednostjo).

Vse navedene predpostavke se izidejo v ***posledicah***, v katerih je napovedano, kako se vedejo dvojnice v danem jezikovnem okolju.

3 Izpeljave s števniki kot posebni vidik obratne zaznamovanosti

V verigi povezanih števniških izpeljav je razviden obrat zaznamovanosti, ki se uresničuje le v manj naravnem podsistemu ***nenizkih glavnih števnikov*** in ***nedoločnih števnikov***. Posebnost izpeljav s števniki je, da je gradivo obravnavano s stališča vseh razlikovalnih parametrov, ki jih le-to ponuja. Izpeljave si sledijo verižno, kar pomeni, da so v predpostavkah in napovedih povezane.

S stališča slovenske teorije jezikovne naravnosti bodo v izpeljavah opisani naslednji razlikovalni jezikovni parametri:

1. **Nizki števniki so naravnejši od manj nizkih.**
   Ugotovitev je izhodišče za lestvico **> sem (nizki, manj nizki) / števnik** oziroma **> sem (n, n + 1)** (prim. Mayerthaler [1981] 1988: 11), ki je v opisanih izpeljavah uporabljena tudi kot t. i. tretja lestvica ob prijemu obratne zaznamovanosti. Konkretno je meja med nizkimi in manj nizkimi števniki postavljena med glavna števnika *štiri* in *pet*: *štiri* se še vede pridevniško (*štirje zvezki*, *štiri hiše*, *štiri jabolka*), *pet* pa že samostalniško (*pet zvezkov*, *pet hiš*, *pet jabolk*), zato v izpeljavah uporabljamo lestvico, zapisano takole: **> sem (1 do 4, 5 in dalje) / števnik**.
   Lestvica je utemeljena tipološko: pojav ločevanja med nizkimi in manj nizkimi števili je zelo pogost v vseh svetovnih jezikih. Meja je največkrat med *tri* in *štiri* ali *štiri* in *pet*. Številni jeziki pa poznajo samo nizke števnike.
2. **Glavni števniki v pridevniški rabi so naravnejši od glavnih števnikov v samostalniški rabi.**
   Ugotovitev, ki jo v obliki lestvice zapišemo **> sem (pridevniška, samostalniška) / raba glavnega števnika**, je utemeljena s tipološkim načelom (Po jezikih sveta je bolj razširjeno, da je glavni števnik rabljen pridevniško. V povezavi glavnega števnika s štetim predmetom se po jezikih ne uveljavlja samostalniška skladnja – tipična samostalniška raba namreč pogojuje, da se med enotama vzpostavi rodilniški

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

odnos.) in z načelom včlenjenosti v stavek (Besedna zveza *pet jabolk* ima več notranje zgradbe kot *tri jabolka* – manjša zgradbenost implicira večjo včlenjenost in boljšo slovnično povezanost.).

3. **Imenovalnik in tožilnik sta v imenovalniško-tožilniških jezikih bolj naravna od drugih sklonov.**
   Sklonsko lestvico s podobo **> sem (imenovalnik, tožilnik, dajalnik, rodilnik, drugi skloni) / v imenovalniško-tožilniških jezikih** navaja že Mayerthaler (Mayerthaler idr. 1998: 167) in jo tipološko utemelji z naslonitvijo na Jakobsonovo pojmovanje. S tipološkega stališča so različne sklonske oblike med seboj v implikativno-hierarhičnem razmerju.
4. **S stališča govorca je sklonljivost besed naravnejša od njihove nesklonljivosti.**
   To lastnost opišemo z lestvico naravnosti takole: **> sem (+, –) / sklonljivost**. Lestvico utemeljimo z načelom rabe kategorije oziroma izvedbe poteka. Sklonljivost je kategorija: če jezik ima možnost sklanjanja neke besede, je najbolj naravno, da tisto besedo sklanjamo.
5. **Ednina je najbolj naravno slovnično število.**
   Lestvica **> sem (+, –) / slovnično število ednina** je utemeljena s tipološkim načelom (kot najbolj naravno število je po jezikih sveta najbolj razširjeno) in z načelom najmanjšega napora (ednina pogosto ni posebej kodirana, druga števila pa so). Zaporedje v lestvici slovničnih števil, tj. **> sem (ednina, množina, dvojina, trial/pavkal)**, je formuliral že Greenberg (1966, univerzalija 94): Če ima jezik trial/pavkal, potem ima tudi dvojino. Če ima jezik dvojino, potem ima tudi množino. Če ima jezik množino, potem ima tudi ednino.
   Večino teh razlikovalnih lastnosti je s stališča slovenske teorije naravnosti in s poudarkom na glavnih, ločilnih in množilnih števnikih v članku *Slovenski glavni števniki v luči teorije naravnosti* predstavil že Orešnik (2001a: 237–246). V izpeljavah v nadaljevanju pa je poudarek na glavnih in nedoločnih števnikih; meja med nizkimi in manj nizkimi glavnimi števniki omogoča, da so nekatere izpeljave narejene s pomočjo prijema obratne zaznamovanosti, izhajajoč iz t. i. tretje lestvice, ki povezuje ta dva tipa števnikov: **> sem (glavni, nedoločni) / števnik**. Ta lestvica je utemeljena z načelom prototipičnosti.

Gradivo in izpeljave[12]

V pogovornem jeziku nastopajo glavni in nedoločni števniki v besednih zvezah bodisi s števnimi samostalniki (I.) v množini bodisi z neštevnimi samostalniki (II.) v ednini ter se različno vedejo:

Glavni števnik *tri* se rabi pridevniško in je sklonljiv. Števnik *pet* je v sklonih zunaj imenovalnika in tožilnika sklonljiv tako kot števnik tri, sicer, tj. v imenovalniku in tožilniku pa se števnik *pet* rabi samostalniško in je nesklonljiv. Podobno kot glavni števnik *pet* v imenovalniku in tožilniku se vedeta tudi nedoločna *nekaj* in *več*:

[12] Gradivo je potrjeno v rabi prek ustnih informatorjev in besedilnega korpusa *Nova beseda*. O števnikih prim. tudi Toporišič 2000 (330–332) in Herrity 2000 (126 id.).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

tri – pet

	I.
	ŠTEVNI
I	*tri jabolka*
R	*treh jabolk*
D	*trem jabolkom*
T	*tri jabolka*
M	*pri treh jabolkih*
O	*s tremi jabolki*

	I.
	ŠTEVNI
I	*pet jabolk*
R	*petih jabolk*
D	*petim jabolkom*
T	*pet jabolk*
M	*pri petih jabolkih*
O	*s petimi jabolki*

nekaj

	I.
	ŠTEVNI
I	*nekaj jabolk*
R	*nekaj jabolk*
D	*nekaj jabolkom*
T	*nekaj jabolk*
M	*pri nekaj jabolkih*
O	*z nekaj jabolki*

	II.
	NEŠTEVNI
I	*nekaj sadja*
R	*nekaj sadja*
D	*nekaj sadju*
T	*nekaj sadja*
M	*pri nekaj sadju*
O	*z nekaj sadja*

več

	I.
	ŠTEVNI
I	*več jabolk*
R	*več(ih) jabolk*
D	*več(im) jabolkom*
T	*več jabolk*
M	*pri več (ih) jabolkih*
O	*z več(imi) jabolki*

	II.
	NEŠTEVNI
I	*več sadja*
R	*več sadja*
D	*več sadju*
T	*več sadja*
M	*pri več sadju*
O	*z več sadja*

Več je v sklonih zunaj imenovalnika in tožilnika v zvezi s številnimi samostalniki bodisi sklonljiv bodisi nesklonljiv. *Nekaj* pa je nesklonljiv tako v zvezi s številnimi samostalniki kot tudi v zvezi z neštevnimi samostalniki.

V zvezah nedoločnega števnika, npr. *nekaj*, *več*, s samoedninskim samostalnikom vrste *sadje* se v dajalniku in mestniku pojavlja samostalnik v »nerodilniku«:

D: *nekaj sadju so dodali sladkor*;
M: *pri nekaj sadju so našli mikroorganizme*.

Razlogi za tako vedênje samostalnika so najbrž oblikoslovni (dajalnik in mestnik imata enako končnico). V izpeljavah je obravnavana tudi pogovorna orodniška dvojnica vrste:

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

z nekaj sadja se da preživeti dan – z nekaj sadjem se da preživeti dan,
torto so okrasili s še več sadja – torto so okrasili s še več sadjem.[13]

I. Opis gradiva: Števnik *tri* se rabi pridevniško in je sklonljiv (*tri jabolka*), števnik *pet* pa se v zvezi s števnim samostalnikom (*pet jabolk*) v imenovalniku in tožilniku rabi samostalniško in je nesklonljiv.[14] Zgleda iz korpusa: *Tam je ostal tri tedne* ... (I. Cankar: *Tujec*); *Hmelj cveti pet tednov prezgodaj.* (*Delo* 2000). Enake razmere kot za glavni števnik *pet* veljajo tudi za nedoločna števnika *nekaj* in *več*.

Skladenjski dvojnici: glavna števnika *tri* in *pet* v samostalniški in pridevniški rabi.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 **> sem (1–4, 5 in dalje) / glavni števnik**

Tj., glede na kognitivno zapletenost so glavni števniki od *ena* do *štiri* (tj. nizki glavni števniki) bolj naravni od števnikov od *pet* dalje (tj. od manj nizkih glavnih števnikov). (Mayerthaler [1981] 1988: 11.) – Utemeljeno s tipološkim načelom: Številni jeziki imajo samo nizka števila.

1.2 **> sem (pridevniška, samostalniška) / raba glavnega števnika**[15]

Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravna pridevniška raba glavnega števnika kot samostalniška raba glavnega števnika. – Utemeljeno z načelom prototipičnosti in načelom včlenjenosti v stavek: Glavni števniki so prototipično pridevniške besede, saj je ta vrsta glavnega števnika po jezikih najbolj razširjena. Prim. angleško rabo glavnih števnikov (*these two beautiful days*). Besedna zveza *pet jabolk* ima več notranje zgradbe kot *tri jabolka* – manjša zgradbenost implicira večjo včlenjenost in boljšo slovnično povezanost.

1.3 **> sem (+, –) / sklonljivost**

Tj., glede na kognitivno zapletenost je sklonljivost bolj naravna kot nesklonljivost. – Utemeljeno z načelom rabe kategorije ali izvedbe poteka: Bolj naravno je, da skladenjske enote, ki jih je mogoče sklanjati, sklanjamo.

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:

Iz 1.1, 1.2, 1.3 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru glavnih števnikov kaka razlika med števniki od *ena* do *štiri* in števniki od *pet* dalje, tako da eni nastopajo pridevniško in so sklonljivi, drugi pa samostalniško in so nesklonljivi, potem so števniki od ena do štiri tisti, ki težijo po tem, da bi se rabili pridevniško in bili sklonljivi.

---

[13] Prim. zgled *z malo trudom* (Herrity 2000: 149).

[14] Nesklonljivost števnika *pet* in drugih t. i. nenizkih števnikov v imenovalniku in tožilniku je v slovenističnem jezikoslovju imenovana »ničta sklonljivost«. (Toporišič 1992: 145.)

[15] Nenizki števniki, v pričujočih izpeljavah glavni števniki od vključno *pet* dalje, se v imenovalniku in tožilniku v zvezi s štetim predmetom vedejo kot samostalniki. V prispevku ne zagovarjam stališča, da so ti števniki samostalniki, temveč, da je njihovo jezikovno vedenje samostalniško. Po razvrstitvi v besedni zvezi je mogoče kontrastivno prikazati zvezo nizkih in nenizkih števnikov s štetim predmetom: *tri jabolka* : *pet jabolk* = *zelena jabolka* : *košara jabolk*.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

Iz 1.1, 1.2, 1.3 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru glavnih številnikov kaka razlika med številniki od *ena* do *štiri* in številniki od *pet* dalje, tako da eni nastopajo pridevniško in so sklonljivi, drugi pa samostalniško in so nesklonljivi, potem so številniki od pet dalje tisti, ki težijo po tem, da bi se rabili samostalniško in bili nesklonljivi.

4 Opomba. Izpeljava je gradivsko podkrepljena z zgledi za glavni številnik *pet*. Razmere pa veljajo tudi za vse višje glavne številnike (navidezna izjema so številniki kot 104 – *sto štiri*, ki se vede kot *štiri*, npr. *sto štiri jabolka*, vendar 114 pa kot 14, po zadnjem številniku v izgovarjavi, npr. *sto štirinajst jabolk*) in nedoločna številnika *nekaj* in *več*, ki ju v lestvici, s pomočjo katere izvajamo obratno zaznamovanost, obravnavamo kot manj naravna glede na glavne številnike od *ena* do *štiri*. (Ta odločitev je sicer arbitrarna, vendar ne v nasprotju z njihovim pomenom; pomen namreč vključuje tudi vrednosti 5 in več.) Prim. tudi izpeljavo II, ki velja za zveze *pet jabolk*, *nekaj jabolk* in *več jabolk*.

II. Opis gradiva: Glavni številnik *pet* se v besedni zvezi s številnim samostalnikom (*pet jabolk*) rabi samostalniško v imenovalniku in tožilniku, v drugih sklonih pa pridevniško. Zgleda iz korpusa: *Zatorej sem si hudo očital, zakaj nisem sprejel vseh pet jabolk, katere mi je ponujala Mina*. (J. Mencinger: *Moja hoja na Triglav*); *Petim učencem je iz šolske torbe ukradel denar* (Delo 2003). Enake razmere kot za glavni številnik *pet* veljajo tudi za nedoločna številnika *nekaj* (*nekaj jabolk*) in *več* (*več jabolk*).

Skladenjski dvojnici: samostalniška in pridevniška raba glavnega številnika *pet* v odvisnosti od sklona.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 **> sem ([imenovalnik & tožilnik], drugi skloni) / v imenovalniško-tožilniških jezikih**
Tj., glede na kognitivno zapletenost sta v imenovalniško-tožilniških jezikih imenovalnik in tožilnik naravnejša od drugih sklonov. (Prim. Mayerthaler idr. 1998: 275.) – Utemeljeno s tipološkim načelom: Imenovalnik in tožilnik sta najbolj osnovna sklona v imenovalniško-tožilniških jezikih.

1.2 **> sem (pridevniška, samostalniška) / raba glavnega številnika**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravna pridevniška raba glavnega številnika kot samostalniška raba glavnega številnika. – Utemeljeno z načelom prototipičnosti in načelom včlenjenosti v stavek: Gl. utemeljitev v izpeljavi I.

Posebni primer od 1.2:

1.2.1 **> sem (samostalniška, pridevniška) / raba glavnega številnika *pet* – MR**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravno, da se glavni številniki od *pet* dalje rabijo samostalniško kot pridevniško. – Lestvica je tvorjena s prijemom obratne zaznamovanosti s pomočjo t. i. tretje lestvice **> sem (1–4, 5 in dalje) / glavni številnik**.

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:
Iz 1.1, 1.2.1 in 2.1 se da sklepati:

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

3.1 Če je v zvezi glavnega števnika *pet* in števnega samostalnika *jabolko* kaka razlika med imenovalnikom in tožilnikom ter drugimi skloni, tako da se *pet* v enem primeru rabi samostalniško, v drugem primeru pa pridevniško, potem sta imenovalnik in tožilnik tista, ki težita[16] po tem, da bi se *pet* v tej zvezi rabil samostalniško.
Iz 1.1, 1.2.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v zvezi glavnega števnika *pet* in števnega samostalnika *jabolko* kaka razlika med imenovalnikom in tožilnikom ter drugimi skloni, tako da se *pet* v enem primeru rabi samostalniško, v drugem primeru pa pridevniško, potem so drugi skloni tisti, ki težijo po tem, da bi se *pet* v tej zvezi rabil pridevniško.

4 Opomba. Prikazane razmere veljajo tudi za vse višje glavne števnike, izjema je tip *sto štiri jabolka* (odloča torej števnik, ki je zadnji v izgovarjavi; torej pri 114: *sto štirinajst jabolk* in 64: *štiriinšestdeset jabolk*) in nedoločna števnika *nekaj* in *več*. Prim. tudi izpeljavo I.

Uvod v izpeljavi III in **IV**

Opis gradiva: Pogovorno. Nedoločni števnik nekaj v zvezi z neštevnim samostalnikom sadje rabimo bodisi samostalniško bodisi pridevniško:

- v imenovalniku in tožilniku samostalniško:
  nekaj sadja,
- v rodilniku in dajalniku pridevniško:
  R: *ni mu uspelo nabrati nekaj sadja*
  D: *nekaj sadju so dodali sladkor,*
- v mestniku in orodniku pa bodisi samostalniško bodisi pridevniško:
  M: *pri nekaj sadja so našli mikroorganizme* proti *pri nekaj sadju so našli mikroorganizme*
  O: *torto so okrasili s še več sadja* proti *torto so okrasili s še več sadjem*.

Izpeljava **III** sooča rabo zveze *nekaj sadja* v imenovalniku in tožilniku z rabo v rodilniku in dajalniku, izpeljava **IV** pa rabo te zveze v imenovalniku in tožilniku z mestnikom in orodnikom.

III. Skladenjski dvojnici: samostalniška in pridevniška raba nedoločnega števnika *nekaj* v odvisnosti od imenovalnika, tožilnika, rodilnika in dajalnika.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 **> sem ([imenovalnik & tožilnik], [rodilnik & dajalnik]) / v imenovalniško-tožilniških jezikih**
Tj., glede na kognitivno zapletenost sta v imenovalniško-tožilniških jezikih imenovalnik in tožilnik naravnejša od drugih sklonov, tj. tudi od rodilnika in dajalnika. (Prim. Mayerthaler idr. 1998: 275.) – Utemeljeno s tipološkim načelom in načelom najmanjšega napora: Imenovalnik in tožilnik sta najbolj osnovna sklona v imeno-

[16] Izraz *težiti* uporabljamo v napovedih jezikovnega vedenja, torej v posledicah posameznih izpeljav, z namenom, da poudarimo, da ne gre za izrazito črno-belo polarizacijo jezikovnih pojavov, temveč za večjo pogostnost napovedanega jezikovnega vedenja v danih jezikovnih okoliščinah. V jeziku zasledujemo različne težnje, npr. da bi imel en izraz le en pomen.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

valniško-tožilniških jezikih. V nekaterih jezikih, npr. francoščini, sta rodilnik in dajalnik bolj zapleteno kodirana kot imenovalnik in tožilnik, zato bolj razvidna.

1.2 **> sem (pridevniška, samostalniška) / raba glavnega števnika**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravna pridevniška raba glavnega števnika kot samostalniška raba glavnega števnika. – Utemeljeno z načelom prototipičnosti in načelom včlenjenosti v stavek: Gl. utemeljitev v izpeljavi I.

Posebni primer od 1.2:

1.2.1 **> sem (samostalniška, pridevniška) / raba nedoločnega števnika *nekaj* – MR**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravno, da se nedoločni števnik *nekaj* rabi samostalniško kot pridevniško. – Lestvica je tvorjena s prijemom obratne zaznamovanosti s pomočjo t. i. tretje lestvice **> sem (glavni, nedoločni) / števnik**.

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:
Iz 1.1, 1.2.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v zvezi nedoločnega števnika *nekaj* in neštevnega samostalnika *sadje* kaka razlika med imenovalnikom in tožilnikom ter rodilnikom in dajalnikom, tako da se *nekaj* v enem primeru rabi samostalniško, v drugem primeru pa pridevniško, potem sta imenovalnik in tožilnik tista, ki težita po tem, da bi se *nekaj* v tej zvezi rabil samostalniško.
Iz 1.1, 1.2.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v zvezi nedoločnega števnika *nekaj* in neštevnega samostalnika *sadje* kaka razlika med imenovalnikom in tožilnikom ter rodilnikom in dajalnikom, tako da se *nekaj* v enem primeru rabi samostalniško, v drugem primeru pa pridevniško, potem sta rodilnik in dajalnik tista, ki težita po tem, da bi se *nekaj* v tej zvezi rabil pridevniško.

IV. Skladenjski dvojnici: samostalniška in pridevniška raba nedoločnega števnika *nekaj* v odvisnosti od imenovalnika, tožilnika, rodilnika in dajalnika.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 **> sem ([imenovalnik & tožilnik], [mestnik & orodnik]) / v imenovalniško-tožilniških jezikih**
Tj., glede na kognitivno zapletenost sta v imenovalniško-tožilniških jezikih imenovalnik in tožilnik naravnejša od drugih sklonov, tj. tudi od mestnika in orodnika, ki sta v slovenščini obvezno predložna sklona. (Prim. Mayerthaler idr. 1998: 275.) – Utemeljeno s tipološkim načelom in načelom najmanjšega napora: Imenovalnik in tožilnik sta najbolj osnovna sklona v imenovalniško-tožilniških jezikih. Sta enostavneje kodirana in zato manj razvidna kot predložna sklona mestnik in orodnik.

1.2 **> sem (pridevniška, samostalniška) / raba glavnega števnika**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravna pridevniška raba glavnega števnika kot samostalniška raba glavnega števnika. – Utemeljeno z načelom prototipičnosti in načelom včlenjenosti v stavek: Gl. utemeljitev v izpeljavi I.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

Posebni primer od 1.2:

1.2.1 **> sem (samostalniška, pridevniška) / raba nedoločnega števnika *nekaj* – MR**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravno, da se nedoločni števnik *nekaj* rabi samostalniško kot pridevniško. – Lestvica je tvorjena s prijemom obratne zaznamovanosti s pomočjo t. i. tretje lestvice **> sem (glavni, nedoločni) / števnik**.

Posebni primer od 1.2.1:

1.2.1.1 **> sem (samo samostalniška, samostalniška & pridevniška) / raba nedoločnega števnika *nekaj***
Tj., glede na kognitivno zapletenost so bolj naravne razmere, v katerih se nedoločni števnik *nekaj* rabi samo samostalniško, kot razmere, v katerih se nedoločni števnik *nekaj* rabi bodisi samostalniško bodisi pridevniško. – Lestvica je primerek predloge > sem (A, A + B). – Gl. pojasnilo v točki 4 te izpeljave.

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:

Iz 1.1, 1.2.1.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v zvezi nedoločnega števnika *nekaj* in neštevnega samostalnika *sadje* kaka razlika med imenovalnikom in tožilnikom ter mestnikom in orodnikom, tako da se *nekaj* v enem primeru rabi samo samostalniško, v drugem primeru pa bodisi samostalniško bodisi pridevniško, potem sta imenovalnik in tožilnik tista, ki težita po tem, da bi se *nekaj* rabil samo samostalniško.

Iz 1.1, 1.2.1.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v zvezi nedoločnega števnika *nekaj* in neštevnega samostalnika *sadje* kaka razlika med imenovalnikom in tožilnikom ter mestnikom in orodnikom, tako da se *nekaj* v enem primeru rabi samo samostalniško, v drugem primeru pa bodisi samostalniško bodisi pridevniško, potem sta mestnik in orodnik tista, ki težita po tem, da bi se *nekaj* rabil bodisi samostalniško bodisi pridevniško.

4 Pojasnilo k lestvici s predlogo > sem (A, A + B).

Premik gradivskega jedra slovenske teorije jezikovne naravnosti iz oblikoslovja v skladnjo in razširitev na področje oblikoskladnje sta spodbudila nekaj metodoloških sprememb, izhajajočih iz narave (obliko)skladenjskih dvojnic. Medtem ko so imela vse Mayerthalerjeve lestvice osnovno (golo) obliko, je Orešnik ob delu z oblikoskladenjskimi in skladenjskimi zgledi ugotovil, da samo z osnovnima lestvicama ne more zajeti vseh možnosti v obstoječih razmerah. Izkazalo se je, da so razmere, v katerih nastopa bolj naravna enota sama, bolj naravne kot razmere, v katerih nastopata bolj naravna in manj naravna enota hkrati; te razmere pa so bolj naravne kot tiste, v katerih nastopa manj naravna enota sama. Iz krovne lestvice **> sem (A, A + B, B)** je Orešnik naredil dve izpeljani predlogi **> sem (A + B, B)** in **> sem (A, A + B)** ter sprejel stališče, da sta izpeljani lestvici dobri, pravilno tvorjeni, če je taka tudi soodnosna osnovna lestvica > sem (A, B). Ubeseditve izpeljanih lestvic s predlogama > sem (A, A + B) in > sem (A + B, B) ne odražajo vrednostnega razmerja med obema elementoma lestvice, temveč odražajo večjo ali manjšo

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

naravnost razmer, v katerih nastopajo elementi osnovne lestvice. Zato ob ubeseditvi take lestvice ne moremo govoriti o bolj naravni rabi elementa A in manj naravni rabi elementa B, temveč je treba ubeseditev razumeti kot pojasnilo o ***večji ali manjši naravnosti razmer***, v katerih nastopata tako element A kot element B.

V. Opis gradiva: Pogovorno. Nedoločna številnika *nekaj* in *več* nastopata v zvezi s številnim samostalnikom zunaj imenovalnika in tožilnika različno: *več* je bodisi sklonljiv bodisi nesklonljiv (npr. *več(ih) jabolk*, *več(im) jabolkom*), *nekaj* pa vedno nesklonljiv (*nekaj jabolk*, *nekaj jabolkom*).
Skladenjski dvojnici: sklonljivost nedoločnih številnikov *nekaj* in *več* zunaj imenovalnika in tožilnika.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 **> sem (*nekaj*, *več*)**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je *nekaj* bolj naraven od *več*. – Utemeljitev: Nedoločni številnik *nekaj* izraža »nedoločeno manjšo količino, število«, *več* pa izraža »večjo količino ali mero« (po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*), kar je dokaj vzporedno z izražanjem nizkih in manj nizkih števil.

1.2 **> sem (+, –) / sklonljivost**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je sklonljivost bolj naravna kot nesklonljivost. – Utemeljeno z načelom rabe kategorije ali izvedbe poteka: Gl. utemeljitev v izpeljavi I.
Posebni primer od 1.2:
1.2.1 > sem (–, +) / sklonljivost nedoločnih številnikov *nekaj* in *več* – MR
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravno, da se nedoločna številnika *nekaj* in *več* ne sklanjata, kot da se sklanjata. – Lestvica je tvorjena s prijemom obratne zaznamovanosti s pomočjo t. i. tretje lestvice **> sem (glavni, nedoločni) / številnik.**
Posebni primer od 1.2.1:
1.2.1.1 **> sem (–, +/–) / sklonljivost nedoločnih številnikov *nekaj* in *več***
Tj., glede na kognitivno zapletenost so bolj naravne razmere, v katerih se nedoločna številnika *nekaj* in *več* ne sklanjata, kot razmere, v katerih se nedoločna številnika *nekaj* in *več* sklanjata ali ne sklanjata. – Lestvica je primerek predloge > sem (A, A + B).

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:

Iz 1.1, 1.2.1.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru nedoločnih številnikov ob številnem samostalniku zunaj imenovalnika in tožilnika kaka razlika med *nekaj* in *več*, tako da je en številnik samo nesklonljiv, drugi številnik pa sklonljiv ali nesklonljiv, potem je *nekaj* tisti, ki teži po tem, da bi bil samo nesklonljiv.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

Iz 1.1, 1.2.1.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru nedoločnih številnikov ob številnem samostalniku zunaj imenovalnika in tožilnika kaka razlika med *nekaj* in *več*, tako da je en številnik samo nesklonljiv, drugi številnik pa sklonljiv ali nesklonljiv, potem je *več* tisti, ki teži po tem, da bi bil sklonljiv ali nesklonljiv.

V. Opis gradiva: Pogovorno. Nedoločni številnik *več* nastopa v zvezi s samostalnikom v množini zunaj imenovalnika in tožilnika različno – kot sklonljiv ali nesklonljiv (npr. *več(ih) jabolk*, *več(im) jabolkom*), v zvezi s samostalnikom v ednini pa vedno kot nesklonljiv (*z več sadjem*).
Skladenjski dvojnici: sklonljivost nedoločnega številnika *več* v odvisnosti od števila samostalnika v besedni zvezi.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 **> sem (+, –) / slovnično število ednina**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je ednina najbolj naravno slovnično število. (Prim. Greenberg 1966: 31–37.) – Utemeljeno s tipološkim načelom in z načelom najmanjšega napora: Najbolj naravno je število, ki ima najširše področje rabe. Ednina pogosto ni posebej kodirana, druga števila pa so.

1.2 **> sem (+, –) / sklonljivost**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je sklonljivost bolj naravna kot nesklonljivost. – Utemeljeno z načelom rabe kategorije ali izvedbe poteka: Gl. utemeljitev v izpeljavi I.
Posebni primer od 1.2:

1.2.1 **> sem (–, +) / sklonljivost nedoločnega številnika *več* – MR**
Tj., glede na kognitivno zapletenost je bolj naravno, da se nedoločni številnik *več* ne sklanja, kot da se sklanja. – Lestvica je tvorjena s prijemom obratne zaznamovanosti s pomočjo t. i. tretje lestvice **> sem (glavni, nedoločni) / številnik**.

Posebni primer od 1.2.1:

1.2.1.1 **> sem (–, +/–) / sklonljivost nedoločnega številnika *več***
Tj., glede na kognitivno zapletenost so bolj naravne razmere, v katerih se nedoločni številnik *več* ne sklanja, kot razmere, v katerih se nedoločni številnik *več* sklanja ali ne sklanja. – Lestvica je primerek predloge > sem (A, A + B).

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:

Iz 1.1, 1.2.1.1 in 2.1 se da sklepati:

3.1 Če je v okviru nedoločnega številnika *več* kaka razlika med zvezo s samostalnikom v ednini in samostalnikom v neednini, tako da je številnik enkrat samo nesklonljiv, drugič pa sklonljiv ali nesklonljiv, potem je zveza s samostalnikom v ednini tista, ki teži po tem, da bi bil številnik *več* samo nesklonljiv.

Iz 1.1, 1.2.1.1 in 2.2 se da sklepati:

3.2 Če je v okviru nedoločnega številnika *več* kaka razlika med zvezo s samostalnikom v ednini in samostalnikom v neednini, tako da je številnik enkrat samo nesklonljiv,

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

drugič pa sklonljiv ali nesklonljiv, potem je zveza s samostalnikom v neednini tista, ki teži po tem, da bi bil števnik *več* sklonljiv ali nesklonljiv.

4 Opomba. Primer, ko je nedoločni števnik *več* sklonljiv tudi v zvezi s samostalnikom v ednini: *z večim sadjem*, kar pomeni 'z več vrstami sadja'.

Sklepne ugotovitve

Izpeljave temeljijo na naslednjih razlikovalnih parametrih teorije naravnosti:

1. nizki števniki so naravnejši od manj nizkih,
2. glavni števniki v pridevniški rabi (*tri*) so naravnejši od glavnih števnikov v samostalniški rabi (*pet*),
3. imenovalnik in tožilnik sta v imenovalniško-tožilniških jezikih bolj naravna od drugih sklonov,
4. s stališča govorca je sklonljivost besed naravnejša od njihove nesklonljivosti,
5. ednina je najbolj naravno slovnično število.

Ta univerzalna dejstva, postavljena v instrumentarij teorije naravnosti, prinašajo naslednje napovedi jezikovnega vedênja v slovenskem jeziku:

- V okviru glavnih števnikov težijo števniki od *ena* do *štiri* po tem, da bi bili rabljeni pridevniško in sklonljivi, števniki od *pet* dalje pa po tem, da bi bili samostalniški in nesklonljivi.
- V zvezi glavnega števnika *pet* in števnega samostalnika *jabolko* teži števnik *pet* v imenovalniku in tožilniku po tem, da bi se rabil samostalniško, v drugih sklonih pa pridevniško.
- Pogovorno: V zvezi nedoločnega števnika *nekaj* in neštevnega samostalnika *sadje* teži nedoločni števnik *nekaj* v imenovalniku in tožilniku po tem, da bi se rabil samostalniško, v rodilniku in dajalniku pa pridevniško.
- Pogovorno: V zvezi nedoločnega števnika *nekaj* in neštevnega samostalnika *sadje* teži nedoločni števnik *nekaj* v imenovalniku in tožilniku po tem, da bi se rabil samo samostalniško, v mestniku in orodniku pa bodisi samostalniško bodisi pridevniško.
- Pogovorno: V okviru nedoločnih števnikov ob števnem samostalniku zunaj imenovalnika in tožilnika je nedoločni števnik *nekaj* tisti, ki teži po tem, da bi bil samo nesklonljiv, in *več* tisti, ki teži po tem, da bi bil sklonljiv ali nesklonljiv.
- Pogovorno: V okviru zveze nedoločnega števnika *več* in samostalnika je zveza s samostalnikom v ednini tista, ki teži po tem, da bi bil števnik *več* samo nesklonljiv, in zveza s samostalnikom v neednini tista, ki teži po tem, da bi bil števnik *več* sklonljiv ali nesklonljiv.

Slovenska teorija jezikovne naravnosti je prva teorija naravnosti, ki v svojem aparatu povezuje lestvice. Npr. tri lestvice izpeljave I, tj. **> sem (1–4, 5 in dalje) / glavni števnik**, **> sem (pridevniška, samostalniška) / raba glavnega števnika**, **> sem (+, –) / sklonljivost**, povezuje takole:

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

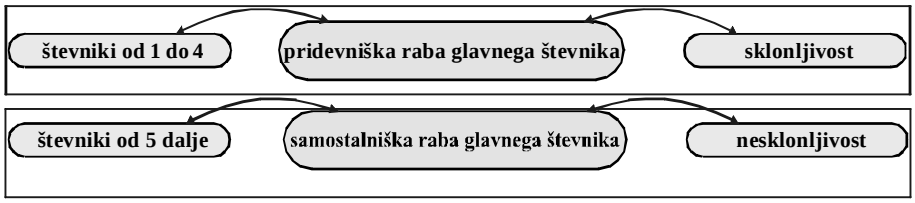

Vendar pa to pravilo v nekaterih okoljih ni delovalo. Izkazalo se je, da so vrednosti povezane napačno, in to le v določenih okoljih, ki že po definiciji veljajo za manj naravna. V našem primeru je to npr. področje nedoločnih števnikov, ki so glede na vse števnike zaznamovani oziroma manj naravni. Zato smo uveljavili prijem obratne zaznamovanosti, kjer velja, da se zaporedje vrednosti v eni od lestvic, ki jo povezujemo zamenja, če velja, da se lestvica nanaša na manj naravno okolje. Torej:

- osnovna lestvica se glasi: **> sem (+, –) / sklonljivost**, ker velja, da je bolj naravno, da skladenjske enote, ki jih je mogoče sklanjati, sklanjamo;
- nova lestvica pa ima obliko: **> sem (–, +) / sklonljivost nedoločnega števnika *več***, ker velja, da so nedoločni števniki »manj naravno okolje« in se vrednosti v lestvici zamenjajo.

Tu se postavi le še vprašanje t. i. tretje lestvice, tj. lestvice, ki ni uporabljena kot ena od povezovanih v izpeljavi v zgornjem primeru **> sem (glavni, nedoločni) / števnik**:

Kako v primerih, kjer uporabimo prijem obratne zaznamovanosti, definirati tretjo lestvico?

Na to vprašanje zaradi premajhnega števila izpeljav, v katerih je uporabljen prijem obratne zaznamovanosti (*markedness reversal* – MR), še ni bilo mogoče odgovoriti. Kljub temu pa tudi majhno število tako izpeljanih primerov navaja na naslednje sklepanje:

Zdi se, da je tretja lestvica vedno splošnejša od lestvic dane izpeljave. Stopnja splošnosti je določena s širino opisa gradiva, na katerem temelji dana izpeljava. Prikazani način obravnave dvojnic in izdelave izpeljav s pomočjo obratne zaznamovanosti bi mogli poimenovati »gradivska obratna zaznamovanost«, saj omejitve, potrebne za obrat zaznamovanosti, izhajajo iz zoženja gradiva na manj naravno okolje.

Literatura

Andersen, Henning, 1972: Diphtongization. *Language*. 11–50.

Batistella, Edwin L., 1996: *The Logic of Markedness*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Croft, William, 1990: *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dobrovoljc, Helena, 2003: *Preverba teorije o jezikovni naravnosti ob slovenskem (obliko)skladenjskem gradivu*, Doktorska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta, [H. Majcenovič].

Fenk-Oczlon, Gertraud, 1991: Frequenz und Kognition – Frequenz und Markiertheit. *Folia Linguistica* 25. 361–394.

Greenberg, Joseph H., 1966: *Language universals*. Haag: Mouton.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

Havers, Wilhelm, 1931: *Handbuch der erklärenden Syntax*. Heidelberg: Carl Winters, Universitätsbuchhandlung.
Herrity, Peter, 2000: *Slovene: a comprehensive grammar*. London – New York: Routledge.
Mayerthaler, Willi, 1981: *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden: Athenaion. [Angleška verzija: Mayerthaler 1988.]
Mayerthaler, Willi, 1988: *Morphological naturalness,* Ann Arbor: Karoma. [Prva objava 1981.]
Mayerthaler, Willi, Günther Fliedl in Christian Winkler, 1998: *Lexikon der natürlichkeitstheoretischen Syntax und Morphosyntax*. Tübingen: Stauffenburg.
Nova beseda. Besedilni korpus. http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html.
Orešnik, Janez, 1999: *Krepke in šibke dvojnice v skladnji*. Ljubljana: SAZU.
Orešnik, Janez, 2001: *A predictable aspect of (morpho)syntactic variants*. Ljubljana: SAZU.
Orešnik, Janez, 2001a: Slovenski glavni števnik v luči teorije naravnosti. *Slavistična revija* 49. 237–246.
Rosch, Eleanor, 1975: Cognitive Reference Points. *Cognitive Psychology* 7. 532–547.
Shapiro, Michael, 1972: Explorations into Markedness. *Language* 48. 343–364.
Shapiro, Michael, 1983: *The Sense of Grammar*. Bloomington: Indiana University Press.
Sobkowiak, Włodzimierz, 1997: *Logic of markedness arguments*. http://elex.amu.edu.pl/ ~sobkow/marked.htm
Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991: Ljubljana: SAZU – DZS.
Tiersma, Peter Meijes, 1982: Local and general markedness. *Language*. 832–849.
Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*, Maribor: Založba Obzorja.
Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. *Govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Summary

Natural linguistics defines what is easier for the brain as more natural. The Slovene Naturalness Theory, an extension of the Klagenfurt school of language naturalness, aims at predicting (morpho)syntactic behaviour. It studies (morpho)syntactic variants, i.e. (quasi) synonymous expressions displaying unequal degree of naturalness. In the Slovene theory, variants are described using sem- and sym-values; sem-naturalness reflects the speaker's interest, whereas sym-naturalness reflects the hearer's interest. The Naturalness Theory expresses both kinds of naturalness in naturalness scales based on nine criteria, the latter being presuppositions about how the brain operates in (morpho)syntax: (1) the principle of least effort, (2) the prototype principle, (3) the principle concerning the degree of the integration into the clause, (4) the frequency principle, (5) the typological principle, (6) the principle of a small vs. a large class, (7) the principle of specialized use, (8) the principle governing the use of a category and the execution of a process, (9) the acceptability principle. Also important is the environment in which a certain naturalness value obtains. Whenever a given scale applies in a less natural environment, its naturalness values are reversed; this is called Markedness Reversal (local markedness, markedness dominance, local inversion of markedness). Earlier, markedness reversal was applied to single scales for which a subsystem had been defined. The Slovene Naturalness Theory (within which naturalness scales are paired) introduced the pairing of those scales whose values obey markedness reversal. The values of the basic scales >sem (A, B) and >sem (C, D) are paired as A & C, B & D. Under markedness reversal, the pairings are, A & D, B & C. The values of the scales >sem (B, A) and >sem (D, C) result in the same pairings under markedness reversal. It follows that markedness reversal can be applied only to one scale of a derivation.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2005_4_4.pdf | DOST. 29/01/26 13.10

In a series of interconnected derivations concerning numerals, markedness reversal is realized only in the less natural subsystem of non-low cardinal numbers and of indefinite numerals. The scales in the derivations are based on the following parameters: (1) low numerals are more natural than non-low ones, (2) cardinal numbers used as adjectives are more natural than cardinal numbers used as nouns, (3) the nominative and the accusative are more natural than other cases (in nominative-accusative languages), (4) inflection is more natural than lack of inflection, (5) singular is the most natural grammatical number. As a result, the following predictions obtain:

Among cardinal numerals, the numbers from *ena* 'one' to *štiri* 'four' tend to be used as inflected adjectives, whereas the numbers from *pet* 'five' on tend to be used as uninflected nouns.

In the combination of the cardinal number *pet* 'five' and the countable noun *jabolko* 'apple', the number *pet* tends to be used as a noun in the nominative and accusative, and as an adjective in the other cases.

In the combination of the indefinite numeral *nekaj* 'some' and the noncountable noun *sadje* 'fruit', the numeral *nekaj* tends to be used as a noun in the nominative and accusative, and as an adjective in the genitive and dative.

In the combination of the indefinite numeral *nekaj* 'some' and the noncountable noun *sadje* 'fruit', the numeral *nekaj* tends to be used only as a noun in the nominative and accusative, and either as a noun or an adjective in the locative and instrumental.

Within indefinite numerals combined with countable nouns, outside the nominative and accusative, the indefinite numeral *nekaj* 'some' tends to be uninflected, and *več* 'several, more' tends to be either inflected or uninflected.

In the combination of the indefinite numeral *več* 'several, more' and a singular noun, the numeral *več* tends to be uninflected, whereas in the combination of *več* and non-singular noun the numeral *več* tends to be either inflected or uninflected.

Since the derivations leading to the above predictions are limited to a less natural environment, markedness reversal has been applied.